

СОЦІАЛЬНА ОПІКА СИРИТ ПРИКАЗАМИ ГРОМАДСЬКОЇ ОПІКИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розкривається вирішення проблеми соціальної опіки дітей-сиріт губернськими установами Російської імперії – Приказами громадської опіки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. На прикладі Волинського, Київського, Подільського Приказів громадської опіки показані основні форми прилаштування сиріт цими установами.

Ключові слова: соціальна опіка, історія, діти-сироти, притулки, Приказ громадської опіки, виховання

В статье раскрывается решение проблемы социальной опеки детей-сирот губернскими учреждениями Российской империи – Приказами общественного призрения в конце ХІХ – в начале ХХ вв. На примере Волынского, Киевского, Подольского Приказов общественного призрения показаны основные формы размещения сирот этими учреждениями.

Ключевые слова: социальная опека, история, дети-сироты, приюты, Приказ общественного призрения, воспитание

Вирішення проблеми соціальної опіки сиріт є нагальною для сьогодення. Існуюча система дитячих будинків, шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування не відповідають потребам часу. На сьогодні уряд України обрав лінію на те, щоб “ліквідувати дитячі будинки і щоб діти виховувались у сім’ях” [10]. В Україні створено належну нормативно-правову базу для досягнення цієї мети. Це, в першу чергу, Сімейний кодекс, Закони України “Про охорону дитинства”, “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, постанови КМУ “Про Затвердження Положення про прийомну сім’ю”, “Про Затвердження положення про дитячий будинок сімейного типу”, “Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей”.

На сьогодні у складних економічних та соціальних реаліях життя вирішення проблеми сирітства можливе лише за умови реалізації комплексної стратегії, яка враховуватиме ключові проблеми виховання та соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. До проблема соціального супроводу цієї категорії дітей в сучасних умовах звертались у своїх дослідженнях Л. Артющкіна, Г. Бевз, А. Капська, А. Паляничко та ін. Не зайвим буде, на нашу думку, і

узагальнення історичного досвіду з організації соціальної опіки дітей-сиріт. Адже в історії України кінця XIX – початку XX ст. були вироблені різні форми їх влаштування. Однією з них було розміщення дітей у притулках Приказів громадської опіки, що діяли в кожній губернії Російської імперії. Дослідження діяльності цих державних установ на теренах України присвячено дослідження Ф. Ступака [9]. Однак питання соціальної опіки ними дітей-сиріт висвітлено недостатньо. Тому дослідженню соціального супроводу дітей-сиріт Приказами громадської опіки присвячена наша стаття.

Питання соціального супроводу дітей-сиріт у системі Приказів громадської опіки регулював Статут громадської опіки [11]. За ним у сирітські будинки приймалися діти обох статей всіх станів, крім дворянського. Діти утримувались за державні кошти. Проте перебування у таких притулках деяких дітей оплачували громади, до яких належали їх батьки, або родичі чи благодійники. Приймались діти віком від 7 до 11 років. Мав бути визначений один день в липні місяці для здійснення прийому дітей до закладу. Однак, у екстрених випадках дозволялось приймати сиріт і у інший час.

Всі сироти перебували у притулках до 12-річного віку. За час перебування вони мали закінчити курс парафіяльної школи, а при певних умовах – міські або повітові училища. Діти 9-12 років, що перебували у сирітських будинках, складали щорічні публічні екзамени з Закону Божого, арифметики, читання, чистописання [16, арк. 3-8]. Деякі діти ще до закінчення свого перебування у притулку могли потрапити у сім'ї родичів чи інших осіб на проживання і виховання або бути прилаштованими до іншого навчального чи виховного закладу. По закінченню перебування у притулку діти мали бути прилаштовані у початкові заклади, на службу, на фабрики, заводи, на навчання до ремісників, торговців у інші місця, де можуть освоїти корисні заняття. Вибір такого місця залежав від статі, походження та рівня розвитку дитини. Однак, тут спрацьовував принцип становості. Хлопчики-сироти з дітей купецького, міщанського та інших станів по досягненню дванадцятилітнього віку розподілялись у міські гімназії, у фельдшерські школи, школи садівництва, шовківництва, виноробства і землеробства, до благодійників, до купців, фабрикантів, заводчиків, художників, ремісників, у друкарні. Діти чиновників і канцелярських службовців направлялись у гімназії або до благодійників. По закінченню курсу гімназій юнаки обох груп могли вступати до університетів на кошти Приказів громадської опіки, родичів або благодійників. Опікуватись долею сиріт, щоб останні були прилаштовані з користю для себе і суспільства, мали за посадами міські голови та почесні попечителі сирітських закладів. Після обумовленого терміну перебування в учнях, дітям влаштовувався своєрідний іспит, після якого їх записували до відповідного стану. У подальшому соціальна опіка виражалась у тому, що почесні попечителі мали потурбуватись про те, щоб сироти були прилаштовані на перших порах до благонадійних господарів, які би погодились взяти таких дітей у кості комісіонерів, прикажчиків, підмайстрів або робітників, здійснюючи за ними нагляд. Такий супровід

здійснювався до настання повноліття [17, арк. 2].

Дещо обмежені були можливості для вирішення долі дівчаток після досягнення ними 12-річного віку. Дівчатка-сироти з купецького, міщанського, цехового та інших станів розподілялись у виховні заклади для дівчат, заклади навчання повивальній майстерності, до благодійників, до майстрів та майстринь у науку ремеслам. Дівчатка-сироти з числа доньок чиновників і канцелярських службовців поміщались у ті ж заклади, за винятком направлень в науку до майстрів і майстринь. Вони також мали можливість продовжити навчання у приватних пансіонах за кошти Приказу або приватних осіб.

По завершенню курсу навчання у виховних закладах, пансіонерки мали бути прилаштовані зусиллями відповідного Приказу громадської опіки, міського голови, почесного попечителя сирітського притулку. Як правило, це були посада класної дами або інші посади у цих же виховних закладах. Могли бути прилаштовані також у приватні будинки у якості виховательок дітей. Хто з дівчат був прилаштований відповідне місце і покидала виховний будинок, то отримувала фінансову допомогу на одяг та облаштування. Після цього їх подальша доля залежала від власної праці, поведінки.

Дівчата із сирітських притулків могли бути улюбий час прилаштовані у сім'ї благодійників, що можна вважати прототипом сучасних прийомних сімей. Нагляд за їх утриманням, вихованням, облаштуванням подальшої долі здійснювали, як у випадку із хлопцями, Приказ громадської опіки, міський голова, почесний попечитель притулку.

Дівчата, які не були прилаштовані ні у виховні, ні у навчальні заклади, ні у сім'ї приватних осіб, розподілялись до майстрів чи майстринь за плату чи без неї. У подальшому їх доля облаштовувалась аналогічно як і у хлопців: своєрідний іспит та розміщення у сім'ях благонадійних осіб під контролем відповідних посадових осіб.

Закладів соціальної опіки дітей-сиріт у системі Приказів суспільної опіки губерній Правобережної України, яка включала в себе Волинську, Київську та Подільську губернії, було 3. Це сирітські будинки у Житомирі на 90 дітей та Києві на 60, а також виховний будинок у Києві, куди приймалися незаконно народженні діти.

Київський сирітський будинок приймав на повне утримання сиріт та напівсиріт з Київської губернії християнського віросповідання. Дітей тут навчали грамоті, а дівчаток ще й рукоділлю [3, с. 12]. У самому закладі дітей утримували тимчасово, а потім віддавали на вигодовування та виховання селянам сусідніх з Києвом сіл до 12-річного віку за плату від Приказу суспільної опіки. Хворі діти до 3 років лікувались у сиротинці, а старші відправлялись у Кирилівську лікарню. У Київському притулку було відкрито з дозволу Приказу лазарет на 5 ліжок для сифілітичних дітей [9, с.21].

Сирітський будинок Житомирського Приказу суспільної опіки був розрахований на 90 осіб – 50 хлопчиків і 40 дівчаток християнських віросповідань. Крім традиційних письма, читання і рукоділля, хлопці ще навчались чоботарському ремеслу [6].

У Подільській губернії спеціального сирітського будинку не було. Їх розміщали у дитячому притулку відомого своєю благодійністю Відомства установ імператриці Марії м. Кам'янця-Подільського. Також вони були у лікарнях та богадільнях за кошти Подільського Приказу та сум губернського земського збору. Останнє не вселяло оптимізму в опікунських структурах. Відсутність сирітських будинків ускладнювало справу соціальної опіки дітей-сиріт у Подільській губернії. Частими були випадки розміщення їх у богадільнях. Відсутність тут належних засобів і способів догляду, особливо за немовлятами, були причиною їх високої смертності. Сироти відчували тут брак догляду, необхідного харчування. Перебуваючи між людьми похилого віку, немічними, не здатними до праці, вони самі звикали, як зазначалось у циркулярі міністерства внутрішніх справ від 28 березня 1867 р. за № 57, “к праздности и тунеядству” не отримували ніякого виховання. З часом, коли їх віддавали вже у навчання до ремісників чи у прислугу, вони тікали назад у богадільню, шукаючи дармового харчування. Приказам ставилось в обов'язок не залишати сиріт у богадільнях, а давати на виховання у сім'ї за плату або безкоштовно, що і передбачав Статут громадської опіки. По досягненню 12-річного віку з оплатою від Приказу або безкоштовно, сиріт належало розподіляти у навчальні, ремісничі та інші заклади або залишати на подальше утримання у сім'ях. При наявності у губернії благодійного товариства Приказам належало встановлювати з ним зв'язок на предмет опіки сиріт [16, арк. 1]. Тому практика передачі дітей-сиріт, особливого немовлят і молодшого віку, у сім'ї благодійників набула поширення у губерніях Правобережної України про що свідчать численні архівні матеріали. Плата за утримання становила від 2 руб. 50 коп. на місяць у Волинській губернії [7, с. 72] до 3 руб. на місяць у Київській і Подільській [18, арк. 39].

Багато сімей брали дітей на виховання безкоштовно. Такі сім'ї перевірялись на предмет матеріального забезпечення, моральності. Кількість таких дітей була значною. Лише по Київській губернії на платному і безоплатному утриманні, вихованні, навчанні, прислузі перебувало у 1898 р. поза межами закладів громадської опіки 2 100 дітей [12, арк. 60]. На 1 січня 1902 р. їх кількість вже становила 2 760. З них на вигодовуванні за плату було 2 198 дітей, без оплати – 71. Враховуючи особливості епохи, діти-сироти прилаштовувались до майстрів для навчання ремеслам – 61 особа, у якості прислуги у сім'ях перебувало 407 дітей. По досягненню дитиною 12 р. припиняли виплачувати гроші. Селяни за бажанням могли залишити у себе для освоєння землеробської праці сиріт, які у них проживали до 12-річного віку. Але, крім того, що селяни продовжували годувати і одягати дитину, вони ще й мали вносити на її рахунок від 6 до 12 руб. на рік [13, арк. 14].

По Волинському Приказі на 1 січня 1861 р. було на вигодовуванні 26 дітей віком до 7 років [15, арк. 7], а на початок 1901 р. їх у сім'ях на вигодовуванні і вихованні було вже 160 [2, с. 3]. Однак, тут траплялись і прикрі випадки. Деякі волинські жінки перетворили це на промисел і брали на вигодовування по двоє і троє дітей. Нагляду за умовами проживання

дітей фактично не було, частина з них навіть не мали власного житла. Раз на місяць жінка отримувала від волосного управління довідку, що дитина жива. На основі цієї довідки отримувала платню у Приказі громадської опіки. Не дивно, що за таких умов спостерігався високий рівень смертності серед дітей, взятих на вигодовування. За 1902 р. з числа вихованців, що були на платному вигодовуванні у Київському Приказі суспільної опіки, померло 363 дитини, що складало 12,54 % від їх загального числа. А якщо взяти лише до уваги дітей, які були віддані лише у 1902 р. на вигодовування, то ця цифра буде вражаючою – 49,12 % [13, арк. 14]. Хоча в інших губерніях Російської імперії ситуація була ще гіршою. Так, у Нижегородській губернії у 1906 р. смертність серед дітей, яких віддали на вигодовування становила 76,8 % [4, с. 147].

Причиною високої смертності були незадовільні гігієнічні, санітарні, побутові та матеріальні умови догляду за дітьми у селянських родинах, низький рівень медицини на селі. У метричних виписках про смерть вихованців Житомирського сирітського будинку за 1902 р. найчастішою причиною смерті вказувалось виснаження [14]. Слід зазначити, що причиною високою смертності дітей був і слабкий контроль з боку Приказів щодо підбору опікунів та умов утримання ними дітей.

Кількість дітей у сиротинцях постійно змінювалась. Так, у Житомирському сирітському будинку на протязі 1861 р. перебувало 144 дитини (134 безкоштовно, 10 з оплатою), у Київському – 74 (всі за рахунок Приказу) [5]. Через 50 років, станом на 1901 р., у Житомирському сиротинці було 70 дітей (35 хлопчиків і 35 дівчаток), у Київському – 73 (38 хлопчиків і 35 дівчаток) [1, с. 308-309]. Зростало і фінансування сиротинців. Так, якщо у 1896 р. витрати на підкидьків у Житомирському сирітському будинку складали не більше 500 руб., на бюджет закладу на 1899 р. передбачав вже більше 2 500 руб., тобто зростання було у 5 разів [8, с. 521].

Діти, які не залишились у селянських родинах, по досягненні 12-річного віку розміщались у різні заклади для навчання, освоєння ремесла, промислу, або у прислугу за невелику плату на користь вихованців. Ці кошти акумулювались на особливих розрахункових книжках на ім'я кожної дитини, яка отримували їх по досягненню свого повноліття [13, арк. 15].

Архівні матеріали ілюструють фінансування Приказами навчання своїх вихованців по закінченню терміну перебування у притулках. Так, Подільський Приказ громадської опіки на основі розпорядження міністерства внутрішніх справ від 29 травня і 14 серпня 1863 р. за № 3957 і 5978 зобов'язаний був направити за власний кошт на навчання до Київської фельдшерської школі 2-х вихованців. На одного учня необхідно було щороку виділяти 150 руб., а крім того при вступі до школи виплачувати одноразову допомогу у розмірі 50 руб. сріблом [19, арк. 1]. У 1866 р. на кошти Подільського Приказу у Київському інституті шляхетних дівчат навчалось 8 осіб з оплатою за 1-й рік навчання 115 руб., за 2-й – 203 руб. [13, арк. 16].

На 1 січня 1903 р. стипендіатами Київського Приказу суспільної опіки було 32 дитини. З них у гімназіях навчалось 14, у духовному училищі – 1, у приватних жіночих закладах 1 розряду – 4, у професійних жіночих класах Кулицької – 5, на відділенні музичного училища – 1, у Сулими́вській рукоділній школі Благодійного товариства – 3, у притулках Відомства установ імператриці Марії – 4. На утриманні всіх стипендіатів було витрачено у 1902 р. 4 375 руб. [13, арк. 16]. Кількість дітей, які отримували можливість здобути освіту, професію таким шляхом, була обмеженою. Причиною цього був брак державних коштів, що виділявся на ці статті витрат, а також не відпрацьована система подальшої опіки та соціального супроводу такої категорії дітей.

У віданні Київського громадської опіки перебував єдиний у Правобережній Україні виховний будинок, розрахований на утримання і виховання дітей-сиріт від народження. У 1861 р. у ньому було 119 осіб, витрати на їх утримання складали 538 тис. руб. 71 коп. [9, с. 25]. На 1901 р. цей заклад був розрахований на 15 штатних місць, витрати на його утримання склали 53 599 руб. [1, с. 309].

Таким чином, на українських землях кінця XIX – початку XX ст. вже існували звичні для сучасної України форми соціальної опіки дітей-сиріт: розміщення за державний кошт у притулках; передача дитини у сім'ї на вигодовування, виховання; організація можливості навчання ремеслам, рукоділлю, а також здобуття освіти та професії у різних навчальних закладах за рахунок державних коштів та коштів приватних осіб; прилаштування дітей після отримання освіти чи професійних навиків у благонадійні сім'ї та їх соціальний супровід до повноліття. Однак, на відміну від сучасності, спостерігався становий підхід у справі підготовки до самостійного життя – діти мали опанувати вид діяльності, характерний для того стану, з якого вони вийшли. Діти-сироти чиновників, канцелярських службовців, не говорячи вже про дворянських дітей, отримували більше можливостей для отримання освіти і влаштування у житті.

Значним недоліком було відсутність підготовки сімей, які брали дітей на вигодовування, до виконання ними цієї важливої місії, а також неможливість встановити належний контроль за умовами перебування дітей у таких сім'ях. Врахувати ці уроки, взяти з них позитивне, поєднати зусилля державних структур, громадськості та приватної ініціативи – ось основні шляхи соціальної адаптації дітей-сиріт в сучасних умовах.

Список використаних джерел

1. Благотворительность в России. – Т.1. Обзор состояния общественного призрения и благотворительности – СПб: Типо-Литография Н. Л. Ныркина, Измайловский полк, 7 рота, д. 13, [Б. г]. – 966 с. – Часть 4.
2. Благотворительность в России. – Т. 2. – Список благотворительных учреждений – Ч. I. – С.-Петербург: [б. м], [б. г], 756 с. – Волынская губерния.
3. Благотворительность в России. – Т. 2. – Список благотворительных

- учреждений – Ч. I. – С.-Петербург: [Б. м], [Б. г], 756 с. – Киевская губерния.
4. Жижиленко В. Призрение подкидышей земствами в 1903-1906 гг. / В. Жижиленко // Трудовая помощь. – 1908. – № 7. – С. 138-168.
  5. Мушинский К. А. Устройство общественного призрения в России / К. А. Мушинский. – С.-Петербург: Типография Министерства Внутренних дел, 1862. – 64 с., 11 л. ведомостей.
  6. Обзор Волынской губернии за 1883 г. – Житомир: Губернская типография, 1884. – 2, 53 с.
  7. Обзор Волынской губернии за 1914. – Житомир: Волынская губернская типография, 1914. – 86 с., 15 л. ведомостей.
  8. Сиротский дом в Житомире // Трудовая помощь. – 1899. – № 10. – С. 521-522.
  9. Ступак Ф.Я. Прикази громадської опіки в Україні / Ф. Я. Ступак. – К., 2002. – 87 с.
  10. Уряд за ліквідацію дитячих будинків[Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL : http://sirotstvy.net/ua/press_centre/news/710.html. – Назва з екрану.
  11. Устав о общественном призрении // Свод законов Российской империи, издание 1857 года. – Т. XIII. – Уставы о народном продовольствии, общественном призрении и врачебный. – С.-Петербург: Типография Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. – 163, 294, 384, 136 с.
  12. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 628. – Спр. 96. – 84 арк.
  13. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 656. – Спр. 170. – 48 арк.
  14. ДАЖО. – Ф. 160. – Оп. 1. – Спр. 9. – 15 арк.
  15. ДАЖО. – Ф. 160. – Оп. 1. – Спр. 191. – 193 арк.
  16. ДАЖО. – Ф. 160. – Оп. 1. – Спр. 220. – 14 арк.
  17. ДАХМО. – Ф. 232. – Оп. 1 – Спр. 3473. – 11 арк.
  18. ДАХМО. – Ф. 232 – Оп. 1. – Спр. 3931. – 40 арк.
  19. ДАХМО. – Ф. 232. – Оп. 1. – Спр. 5126. – 4 арк.
  20. ДАХМО. – Ф. 232. – Оп. 1. – Спр. 6273. – 15 арк.

The article is dealt with the problem of social care of orphans by provincial institutions of Russian empire — the Orders of public care in the end of XIX – at the beginning of XX century. On the examples of Volyn, Kiev, and Podilsk Orders of public care was showed the main form of care of orphans by these institutions.

Keywords: social care, history, orphans, orphanages, Order of the public care, education.

Отримано 14.11.2012